

УДК 658.1+316.346

КРАУС Наталія Миколаївна

доктор економічних наук, професор
професор кафедри фінансів
Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8610-3980
e-mail: k2205n@ukr.net

КРАУС Катерина Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри управління
Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4910-8330
e-mail: k23k@ukr.net

ПОЧЕНЧУК Галина Михайлівна

доктор економічних наук, професор
доцент кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна
ORCID ID: 0000-0002-9994-636X
e-mail: g.pochenchyuk@chnu.edu.ua

ЖІНОЧЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО: РИЗИКИ, ІНСТРУМЕНТИ ПІДТРИМКИ, МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Представлено особливості становлення жіночого підприємництва та механізми підтримки в умовах глобальних викликів і воєнного стану. Зазначено, що віртуальна і доповнена реальність, військовий стан в Україні формують нову українську жінку-лідерку, жінку-підприємницю нової генерації, а саме ділову особистість, яка орієнтована та цілеспрямована на успіх в бізнесі, що досягнутий власними силами. Розкрито характерні особливості жінок-підприємниць, що відкривають власні бізнеси в Україні та проаналізовано кількість жінок-директорів і чоловіків-керівників компаній в Україні з 2016–2022 роки, що дало змогу говорити про наступну тенденцію: за 5 місяців 2023 рік майже половина нових малих бізнесів є жіночими в Україні; здебільшого українські жінки-підприємці – це одноосібні власниці одного підприємства; за формою господарювання жіноче підприємництво це ФОПи, мікро та малий бізнес.

Представлено стереотипні і традиційні риси чоловіків та жінок, що визначають їхню здатність до ведення бізнесів. Визначено інструменти й механізми, що дозволять пришвидшити становлення жіночого бізнесу в Україні. Приведено перелік всіх наявних державних органів влади та організацій з підтримки жінок і жіночого підприємництва в Україні в умовах воєнного стану. Розкрито зміст жіночого підприємництва. Відмічено той факт, що дане підприємництво очікує на підтримку від місцевих та міждержавних організацій, що зацікавлені в процвітанні жіночих бізнесів та збільшенні податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів. Саме дрібний бізнес дає можливість подолати безробіття, створює нові робочі місця, формує платоспроможність населення. Вказано перелік бізнес-ідей для жінок, що є цікавими та перспективними в частині впровадження в умовах кризи, серед чого названо кондитерський бізнес, коучинг, сфера дитячих товарів і надання послуг освітнім дітям, заснування маркетингових агенцій. Виокремлено майданчики та ресурси, де можна знайти потрібну інформацію з допомогою, якої є можливість розвивати жіночі бізнеси.

Автори статті відстоюють наукову позицію того, що українські жінки є найбільш прогресивною групою, адже саме вони, швидше за все, отримують вищу освіту, створюють

громадські організації та започатковують успішний бізнес. Українські жінки креативні, інноваційні та ефективні власниці бізнесу і ведуть, як правило, досить прибуткову підприємницьку справу. Вони не бояться важкої роботи, наполегливі, кмітливі, розумні, виважені, цілеспрямовані, долають перешкоди з оптимізмом не дивлячись на рівень їх складності. Творчо й креативно вирішують нагальні проблеми свого бізнесу і відразу знаходять кілька варіантів їх рішення. Очікується, що популяризація жіночого підприємництва сприятиме уповільненню зубожіння населення в результаті війни, сприятиме подоланню бідності, покращить добробут родини.

Ключові слова: жіноче підприємництво, механізми реалізації, жінки в бізнесі, гендерна рівність, проектна діяльність, інструменти підтримки, інститути розвитку, фінансова підтримка, ризики в жіночому підприємстві

JEL classification: M21, J16

DOI: <https://doi.org/10.31649/ins.2023.2.46.59>

1. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Віртуальна та доповнена реальність, військовий стан в Україні формують нову українську жінку-лідерку, жінку-підприємницю нової генерації, а саме ділову особистість, яка орієнтована та цілеспрямована на успіх в бізнесі, що досягнутий власними силами. Пізнання та осмислення наявних тенденцій у суспільстві визначають умови напрацювання власної підприємницької стратегії розвитку жінками, за існуючих рамок соціальної структури в країні. Ці обставини сформували для України сучасну жінку-підприємницю, як активного суб'єкта суспільно-економічних відносин.

За дослідженнями McKinsey, просування рівності жінок може дати світовій економіці додатково \$12 трлн до 2025 року. І це мінімум, адже у кращому випадку дана цифра може бути значно більшою. Цього можна досягти, якщо покращити ситуацію з гендерною рівністю і розширити можливості для підприємниць. Варто вже сьогодні напрацьовувати транскордонні проекти для того, щоб українці та українки, які перебувають за кордоном на тимчасовому проживанні чи прихистку, могли заявити про себе, проявити себе в інших країнах [1].

У 2022 році Україна опинилася на 81 місці серед 162 країн та територій за індексом гендерного розриву в дослідженні Global Gender Gap від Всесвітнього економічного форуму. За рік країна втратила вісім позицій. Дослідники оцінили гендерний розрив в Україні у 70,7%. Середній світовий показник

складає 68,1% [2]. Варто також зазначити, що весь цивілізований світ відзначає 19 листопада День жіночого підприємництва, що також говорить про мету популяризації жіночих бізнесів, підтримку жінок в управлінській справі.

2. АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями формування засад становлення жіночого підприємництва, розкриттям інституціонального змісту роботи, характеристиками, типами та формами жіночого підприємництва, обґрунтуванням причин необхідності сприяння розвитку жіночого підприємництва займалися відомі дослідники й економісти, серед яких Г. Андрощук, К. Алексеєва, Ю. Бажал, В. Вишневський, В. Вітлінський, В. Геєць, Я. Жаліло, А. Ігнатюк [3], І. Іщенко [4], Н. Ісакова [5], Н. Єгоров, А. Карп [6], С. Коляденко, О. Криворучко, В. Ляшенко, О. Марченко [7–9], О. Манжура [10], В. Нечипорук [11], В. Осецький [12], Л. Прокопенко [6], М. Слабко, І. Титарчук [13], А. Цикал [14], В. Щербак [14] й ін..

Аналізом особливостей підприємницької діяльності жінок в Україні, обґрунтуванням причин необхідності сприяння жіночому підприємству і визначенням основних причин підприємницької активності жінок займалась Н. Олійник [15]. Комплексне дослідження динаміки, загальних закономірностей і регіональних особливостей становлення й розвитку жіночого підприємництва в Наддніпрянській Україні в контексті соціально-економічної модернізації та етнокультурного розвитку цього

українського регіону протягом другої половини XIX – початку XX ст. здійснила українська науковиця І. Вановська [16].

3. ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Але значна кількість проблем, таких наприклад, як визначення існуючих ризиків становлення жіночого підприємництва, представлення можливих механізмів реалізації жіночого підприємництва в умовах воєнного стану, аналіз актуальних на сьогодні інструментів підтримки жінок в вітчизняному бізнесі, залишаються недостатньо розкритими.

4. ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є представлення пріоритетів, спонукальних мотивів, можливостей та викликів в частині становлення жіночого підприємництва, що має всі шанси стати запоруку покращення соціально-економічного стану України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

Серед завдань, що ставляться в статті є: аргументовано розкрити зміст можливих шляхів та інструментів, що дозволять пришвидшити становлення жіночого підприємництва; представити авторське розуміння категорії “жіноче підприємство” та бізнес-ідеї для жінок, що є цікавими й перспективними в частині впровадження в умовах кризи; дослідити стереотипні та традиційні риси чоловіків та жінок, що визначають їх здатність до ведення бізнесу; проаналізувати кількість жінок, що вже мають бізнес та здійснюють управління ним в розрізі секторів економіки України; вказати наявні площадки і ресурси, де можна знайти потрібну інформацію з допомогою, якої є можливість розвивати жіночі бізнеси; вказати перелік державних органів влади та організації з підтримки жінок і жіночого підприємництва в Україні в умовах воєнного стану.

5. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Жінки-підприємщиці є тими жінками, які розпочали власну справу, започаткували своє

жіноче підприємництво і керують бізнесом. Жінки-підприємщиці являють собою особливу соціальну групу жінок, переважно від 25-50 років, які мають соціальний статус підприємця, мають ціннісні орієнтації, світогляд, інтереси, потреби і соціально-психологічні властивості, обумовлені суспільством, що трансформується [11, с. 27].

До ознак, що вирізняють жінку-підприємщицю варто віднести наявність індивідуальної трудової діяльності, висока відповідальність у просуванні власної бізнес-справи, галузева спеціалізація (жіноче підприємство простежується більше в традиційних, в частині зайнятості для жінок, галузях). Кожна п'ята жінка-підприємщиця має дві і більше вищих освіти та зацікавлена в розвитку й відвідує бізнес-тренінги або займається саморозвитком, читає бізнес-літературу [17].

В рамках проблеми заявленої статті ми вважаємо, що жінки-підприємщиці є соціальною групою, для якої притаманні певні соціально-економічні, духовно-психологічні цінності, креативний спосіб мислення, діловий спосіб життя, та які провадять підприємницьку діяльність в різних організаційних формах та галузях економіки.

До 20 століття жінки керували малим бізнесом для того, щоб мати додаткове джерело доходів. Часто таким чином вони намагалися уникнути бідності або ж забезпечували себе після втрати чоловіка. В той час такі ініціативи не вважали підприємницькими – багато жінок все ж зосереджувалися на домашніх обов'язках. Наприклад, маючи значні бар'єри на шляху до освітніх можливостей та працевлаштування, жінки змушені були погоджуватися на низькооплачувану роботу і виконувати лише домашні справи.

В результаті, вони займали підприємницькі ніші в шитті одягу, догляді за волоссям, домашній роботі та акушерстві. Нижчий рівень доходу, обмежений доступ до капіталу і расова дискримінація були тими бар'єрами, що не давали змогу започаткувати жінкам власну справу. Жінки стали більш активними у діловому світі лише після того, як образ жінки у бізнесі став привабливим для широкої громадськості. Варто згадати і той факт, що суспільство протягом століть не

схвалювало жінок, які займалися бізнесом, адже вважали що це позбавляло жінок ніжності та лагідності.

У 1900-х роках, через прогресивніший спосіб мислення та зростання фемінізму, жінки-підприємці стали прийнятими громадськістю і досягали успіхів. Жінки отримали право голосу в 1920 році, а через два роки Клара та Ліліан Вестропп започаткували інститут жіночих заощаджень і позики для поширення фінансової грамотності. З розвитком суспільства жінки-підприємці ставали більш впливовими [18]. Групи жінок-підприємців, що відкривають власний бізнес в Україні представлено на рисунку 1.

Серед перешкод у XXI столітті, що мають місце на шляху до пришвидшеного становлення жіночого підприємництва в Україні, варто назвати:

- війну на території України;

- системні зміни в законодавстві в частині правил ведення бізнесу;
- непрогнозованість і невизначеність;
- недосконала дозвільна система, що пов'язано з неузгодженістю законодавства на центральному рівні;
- релігійні стереотипи;
- незмога постійно бути в бізнесі, так як жінка-підприємця змушена поєднувати управління бізнесом з веденням домашнього господарства і вихованням дітей, що побічно має низку негативних взаємовпливів;
- турбулентний характер, що притаманний соціально-економічному середовищу;
- низький доступ до фінансових ресурсів;
- недостатнє ресурсне та слабе інформаційне забезпечення;
- наявні стереотипи щодо жінок в бізнесі.

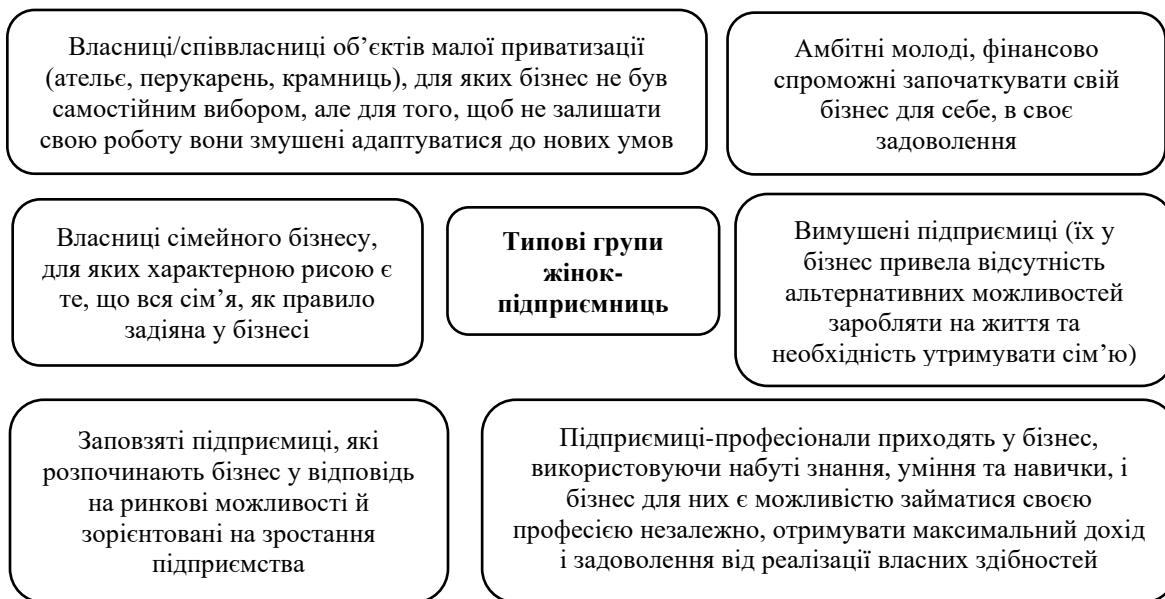

Рис. 1. Групи жінок-підприємниць, що відкривають власний бізнес в Україні (складено авторами на основі джерел 5, с. 147; 15, с. 410)

Сучасні жінки долають труднощі ведення бізнесу в Україні шляхом переформатування бізнесу, релокацією його в більш безпечні регіони, переходом ведення бізнесу на засади електронної комерції і онлайн продаж, оптимізації витрат виробництва.

Проект UWE_Hub, який реалізується у межах програми “Мріємо та діємо”, що впроваджується за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та виконується IREX у партнерстві з

Будуємо Україну Разом (БУР), Центром “Розвиток корпоративної соціальної відповідальності” (CSR Ukraine), Making Cents International (MCI), Міжнародним республіканським інститутом (IRI) та Zinc Network не лише про освіту, а й про стимулювання саме жіночого підприємництва, що може допомогти покращити економіку України та світову економіку, загалом [1].

У країнах з низьким рівнем доходів жіноче підприємництво більш популярне, адже там у людей менший вибір, чим зайнятися. В країнах Європи рівень жіночого підприємництва один із найнижчих у світі. Причиною того є той факт, що жінки мають альтернативу, а саме розвивати свою кар'єру, планувати життя і жити у стабільних умовах. А в країнах, що знаходяться в стані кризи людям доводиться займатися підприємництвом, їм потрібно придумувати нові продукти, комунікувати з ринком, шукати клієнтів, аби просто створити для себе зайнятість, прогнати себе і сім'ю. За оцінками експертів на Україну чекає подібний сценарій, адже за оцінками НБУ, 35% українців наразі втратили роботу та є безробітними і частина хотіла б започаткувати власну справу [1].

Особливістю жіночого підприємництва в умовах воєнного стану є той факт, що воно дає можливість сучасній жінці вдало поєднати роботу професійну та роботу домашню і догляд за дітьми, дає змогу жінкам контролювати свій час; в переважній більшості концентрується на галузях та технологіях, де не потрібна велика кількість робітників; дозволяє жінкам самореалізуватися й працювати над своїм рівнем розвитку і залишатись цікавою для членів своєї сім'ї та бути корисною для суспільства й економіки. Компанії, очолювані жінками, залучають більше інвестицій на більш пізніх стадіях, і показники середньої виручки у них вище.

Разом з тим, сучасна жінка підприємець повинна володіти складовими лідерського інтелекту, а саме: емоційний інтелект (уміння розпізнавати свої і чужі емоції та керувати ними); натхнення; мотивація; прагнення до саморозвитку та розвитку команди; відповідальність й ухвалення бізнес-рішень; гнучкість та стратегічне мислення; цікавість; готовність орієнтуватися на тренди і на клієнтів; цілеспрямованість і наполегливість; вміння генерувати ідеї; постійне бажання вчитися новому; готовність до змін та викликів ринку.

На відкриття власної справи українськими жінками, на нашу думку, впливає низка чинників, а саме:

– прагнення професійного розвитку та фінансової незалежності;

– інноваційність і цікавість, що притаманна жінці, її винахідливість;

– вища кар'єрна орієнтація на професійну компетентність та прагнення до особистого успіху;

– так звані стартові можливості в країні для жінок, тобто наявні певні стереотипи, щодо жінки в бізнесі та подекуди нерівні можливості з чоловіками, яким надається пріоритет;

– конфлікт інтересів в ланцюгах пріоритетності “сім'я – робота”, “дитина – кар'єра”, “особисті інтереси – підприємницькі інтереси”, “сімейні цінності – особисті амбіції”.

Сприйняття жінки-підприємці обґрунтовується мірою притаманних їй рис характеру. Суспільство здоровіше сприймає соціально-професійну роль бізнесмена чоловічої статі. Викликано це тим, що чоловіки витриваліші, менш емоційні, краще концентруються на справі. До жінки-підприємці суспільство ставиться не досить серйозно, бо вважається, що жінки занадто м'які для бізнесу, є чуйними, співчутливими, не вимогливі до членів колективу, емоційні й існує думка, що вони не здатні мислити раціонально, щоб бути лідерами та керівниками. Характерною ознакою таких стереотипних уявлень є неврахування наявних у конкретної особи психологічних і поведінкових рис. Суттєвими характеристиками особистості, що тісно пов'язані з ідентичністю й визначають гендерні особливості індивідуума, є ознаки мужності чи жіночності, такі як фемінність і маскулінність. Це системи властивостей індивідуумів, що традиційно вважаються чоловічими або жіночими і визначають відповідність власній психологічній статі, гендерно-рольовим нормам і стереотипам, типовим для чоловіків та жінок формам поведінки, стилям життя, способам реалізації, вибору відповідних цінностей, установок.

Стереотипні і класичні риси чоловіків та жінок, що визначають їх здатність до ведення бізнесів, підприємництва вказано в таблиці 1. В основі стилю поведінки лежать саме гендерні особливості.

Жінки мають більш широке, ніж чоловіки, панорамне бачення, тоді як чоловікам властиво звужене бачення. Це сприяє тому, що жінки стають більш уважні

при спостереженні за об'єктами. Це проявляється в умінні помічати деталі міміки, рухів, одягу партнера, а також в тактичному мисленні. У чоловіків перевага в

стратегічному мисленні, тобто в орієнтації на більш глобальні цілі. Крім того, жіночий мозок орієнтований на процес, а чоловічий – на кінцевий результат [6, с. 103].

Таблиця 1

Стереотипні і традиційні риси чоловіків та жінок, що визначають їхню здатність до ведення бізнесів (складено авторами на основі джерел 19; 6, с. 103)

	<i>Жінки</i>	<i>Чоловіки</i>
Стереотипи, що приписуються	Нейтралітет, пасивність, емоційність, схильність до кооперації, орієнтацію на людей. Вважається, що жінки найбільше цінують людей, спілкування і взаємодопомогу.	Агресивність, прагнення до уваги, вразливість, змагальність, інструментальність (орієнтацію на речі). У сфері цінностей вважається, що чоловіки прагнуть до влади, цінують компетентність, майстерність і досягнення.
Фемінні якості	Життєрадісна, скромна, ласка на лестоці, віддана, жіночна, вмє співчувати, турботлива, здатна розуміти інших, здатна до співпереживання, здатна втішити, що говорить тихим голосом, тепла (сердечна), довірлива, інфантильна, не любить лайки, любить дітей, спокійна.	
Маскулінні якості		Вірить у себе, схильний захищати свої погляди, незалежний, спортивний, напористий, аналітичний, прагне до лідерства, схильний до ризику, швидко приймає рішення, покладається тільки на себе (самодостатній), мужній, має власну позицію, агресивний, схильний вести за собою, індивідуаліст, змагальний, амбіційний (честолюбний).
Крізь призму підприємництва типові фемінні якості	Емоційність, м'якість, слабкість, турботливість, практичність, консервативність, інтуїтивність, реалістичність, комунікативність, сенситивність, емпатійність. Для жінки важливо, щоб її зрозуміли, їй необхідно, щоб хтось розділив її почуття, висловив своє ставлення до неї, психологічні стосунки для жінки важливіші, ніж результат діяльності.	
Крізь призму підприємництва типові маскулінні якості	Інтелект, раціональність, незалежність, активність, сила (як фізична, так і психологічна, чи сила характеру), авторитетність, агресивність, стриманість в емоційних виявах, схильність до ризику, здатність до досягнень.	
Чоловічий стиль ведення бізнесу		Більше, ніж “жіночий”, ґрунтується на стереотипах боротьби до переможного кінця, рішучості, вміння ризикувати, наполегливості, “залізній” логіці, обов'язковості, черствості, зневазі особистими споживчими інтересами на користь підприємницьких. У чоловічому бізнесі більше представлений егоїстичний початок.
Жіночий стиль ведення бізнесу	Більш емоційний, комунікативний, він відрізняється схильністю до співпраці, обговорення проблем, акуратністю, стриманістю і тактом. Зазвичай в “жіночому” бізнесі більше представлено альтруїстичний початок.	

У 2021 році жінки очолювали понад 33% українських компаній. Тож, якщо порівнювати із майже 29% за неповний 2022 рік, виглядає, що війна дещо змінила тенденцію зростання частки жінок-підприємниць. Втім, ситуація в Україні відповідає загальносвітовому тренду – коли частка жінок-очільниць бізнесу не перевищує 25-30%. Щоб здолати цю межу, у Великій

Британії до прикладу, навіть створили The 30% Club. Щодо вікових тенденцій, то кількість жінок в бізнесі до 35 років збільшилась в 2022 р. на 7% порівняно з 2021 р., але спостерігається зменшення кількості жінок-підприємниць у віці за 40 років [2]. Кількість жінок-директорів та чоловіків-керівників компаній в Україні з 2016–2022 роки представлена в таблиці 2.

Таблиця 2

Кількість жінок-директорів та чоловіків-керівників компаній в Україні з 2016–2022 роки (складено авторами на основі джерела 2)

Рік	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	2	3	4	5	6	7	8
Кількість жінок, що є керівниками (тис осіб)	294 947	298 519	313 300	334 481	350 433	363 078	372 059
Кількість чоловіків, що є керівниками (тис осіб)	673 739	682 651	721 288	764 689	800 062	825 184	845 480

За перші місяці 2023 року майже половина нових малих бізнесів є жіночими в Україні. Здебільшого українські жінки-підприємці – одноосібні власниці одного підприємства. За формою господарювання жіноче підприємництво – це ФОПи, мікро та малий бізнес. Майже 48% підприємств із 296 288 створених в 2023 році були започатковані саме жінками. Звісно, що однією з причин такого стрімкого становлення жіночого підприємництва є війна, адже багато чоловіків були призвані до лав ЗСУ та виконують свій конституційний обов'язок – захист держави. В сфері послуг жіноче підприємництво представлене на 44%, в сфері торгівлі на 21%, в освіті бізнес-леді представлені на 10%, в креативній індустрії на 8%, в аграрній сфері – 3%, галузь будівництва та ІТ – 5%, мають бізнес в HoReCa (поняття, що використовується операторами й учасниками ринків громадського харчування та готельного господарства на позначення т.з. індустрії гостинності) – 5% жінок. Середня тривалість жіночого бізнесу в Україні становить 8 років [2; 17].

В 2018, 2020 та 2021 роках українські жінки випереджають українських чоловіків в ініціативності відкриття нових бізнесів. Та за час війни, а це 2022 р. та перші місяці 2023 р., збільшилась кількість відкритих бізнесів чоловіками, так як багато жінок виїхали за кордон з дітьми. Але продовження війни сприятиме більшому долученню жінок, що залишились в Україні відкривати свої бізнеси так як їх чоловіки є військовозобов'язаними та покликаними до лав ЗСУ. До війни, значну чимало нових підприємств відкривали жінки: від консалтингових агентств до мініпекарень, від дизайн-студій до виробництва екопродуктів.

Жінки-підприємці обирають для бізнесу найчастіше напрями, пов'язані з наданням послуг населенню. Наприклад, відкривають садочки і школи, розвивають магазини онлайн і офлайн формату, надають б'юті послуги, займаються пошиттям одягу, керують кондитерськими. Також жінки все частіше вибирають соціальне підприємництво, створюючи, в тому числі робочі місця для людей з обмеженими можливостями. Крім цього, бізнес, яким керують жінки, також створює робочі місця для інших жінок. Багато жінок відкривають бізнес, перебуваючи в декреті. Вони спрямовані на те, чого не вистачає жінці в цей час. Часто створюються нішеві продукти або послуги: школи молодих батьків, творчі гуртки та студії, курси програмування, сервіси з пошуку нянь. Всі їх ідеї дають можливість розвиватися дітям і закривають ті напрями, в яких не працюють чоловіки [20]. Приклади цікавих ідей на перспективу для відкриття жіночого підприємства в умовах війни та падіння платоспроможності попиту представлено в таблиці 3.

В підсумку варто зауважити, що саме інститути розвитку екосистеми країни, а це громадські об'єднання, асоціації, релоковані підприємства, інноваційні кластери, цифрові хаби, віртуальні площадки для розвитку бізнесу, краудфандингові платформи, повинні всіляко підтримувати та допомагати відновлювати бізнес в Україні. Жіноче підприємство очікує також на підтримку й від місцевих та міждержавних організацій, що зацікавлені в процвітанні підприємництва та збільшені податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів. Саме дрібний бізнес дає можливість подолати безробіття, створює нові робочі місця, формує платоспроможність населення.

Таблиця 3

Бізнес-ідеї для жінок, що є цікавими та перспективними в частині впровадження в умовах кризи
(складено авторами на основі джерел 1; 21; 22)

Бізнес-ідеї, напрями для розвитку жіночого підприємництва	Загальна характеристика та особливості становлення, як жіночої бізнес-справи
Кондитерський бізнес від жінок	За дослідженнями науковців було з'ясовано, що під час кризи люди починають їсти багато солодкого, щоб відчувати задоволення, позитивні емоції і певну безпеку. Так свого часу компанія «Марс» випустила «Снікерс» під час Великої депресії у США. Саме за кризи багато кондитерських компаній трансформуються з невеликих брендів у більш масштабні. Складні часи та кризи породжують потужні бізнеси. До того ж є всі шанси відкривати «солодкий» бізнес, закриваючи реальні потреби суспільства, як в питаннях харчування, так і в питаннях зайнятості людей.
Сфера освіти. Коучинг	В умовах кризи одним із найвдаліших напрямів інвестицій – це в свою освіту, вдосконалення навичок, набуття нових компетенцій, що запитуваними можуть бути вже одразу після війни. Інвестувати варто в свій час, знання та підвищення кваліфікації. І це один з найстабільніших напрямів розвитку як бізнес під час кризи, та як зайнятість для себе в складні економічні часи для соціуму і країни. Запуск власних освітніх курсів жінкою-підприємцею, за умови якщо вона має певний бекграунд (від англ. <i>background</i> – «тло», «задній план» це все, що відноситься до життя, освіти, зв'язків, досвіду людини: інтелектуальний рівень, культурна підготовка, ступінь освіченості, життєвий і професійний досвід; інформаційний матеріал, який надає необхідні відомості про профіль роботи певного підприємства, його продукцію та послуги, історію створення, розвитку), навички, вміння, компетенції та бажання, використавши, які вона може покращити освітню послугу.
Соціальне підприємництво є популярною нішею серед жінок	Низка жіночого бізнесу працює в “системі координат” імпаکت-інновацій (імпакт, з англ. <i>impact</i> – це про значні позитивні зміни світу, життя людей, суспільної сфери в результаті підприємницької діяльності), аби показати свою соціальність та залученість. За оцінками експертів саме жінки 90% свого доходу готові спрямовувати на вирішення соціальних проблем, чоловіки – 40%. В країнах Європи 15% молодих людей стають клієнтами того бізнесу, який є соціально відповідальним. Мова йде про прагнення бути залученими до життя суспільства і вирішення локальних та глобальних проблем людства. В країнах Європи на соціальний бізнес припадає до 10% від усіх бізнесів. Саме соціальне підприємництво дозволяє реінвестувати частину прибутку у вирішення проблем. Започаткувати жіноче соціальне підприємництво в Україні дають змогу програми та гранти від Ukrainian Social Venture Fund та ЄБРР.
Сфера дитячих товарів та надання послуг для дітей	В кризових умовах люди намагаються завжди зекономити та це не стосується їх дітей. Для бізнесу жіночого, в даній ніші, варто рекомендувати їм там і залишатися, але вдосконалювати підходи; розставляти акценти по іншому на послугах, що надаються; методи комунікації змінювати в частині їх взаємодоповнення; покращувати маркетингові стратегії, якщо кількість клієнтів зменшується.
Заснування маркетингової агенції або SMM-агенції	Для жінок, що виїхали за кордон в зв'язку з війною на території України, та які мають виходи на ринки ЄС і володіють відповідною освітою, варто відкривати жіноче підприємництво, що пов'язане з маркетинговою діяльністю. Український бізнес наразі потребує просування, маркетингу і нових підходів, а заснування такого роду агенцій може прокласти “місток” між українським бізнесом та іноземними ринками. До того ж можна надати роботу багатьом українським спеціалістам у сфері комунікацій.

На сьогодні ефективно працює ГО “Ліга ділових і професійних жінок України”, що заснована була в 2001 році як організація підтримки жінок -підприємниць для розвитку бізнесу в цілому. В 2017 році започаткував

роботу Український Жіночий Конгрес (УЖК), що є вже постійно діючою публічною платформою, яка формує порядок денний з гендерної політики для Верховної Ради України, Уряду України, місцевих громад,

приватного та громадського секторів та медіаспільноти. Останній рік також займається УЖК розвитком стартапів і партнерством із венчурними фондами у Європі. До війни організували багато ініціатив, які підтримували українок та українців у розвитку їх підприємницьких навичок онлайн, та є ангельським інвестором [23]. В частині підтримки становлення жіночого бізнесу в Україні пропонується низка освітніх онлайн-курсів, на зразок “Жіночий бізнес: шляхи розвитку та інструменти підтримки” за трьома модулями: Жіноче підприємництво як можливість розвитку громад; Інструменти й шляхи підтримки жінок у підприємстві; Менторство, ефективна комунікація та мережування [24].

Підтримку з боку уряду демонструє Мережа центрів Дія.Бізнес за підтримки Міністерства цифрової України та Офісу з розвитку підприємництва та експорту і за сприяння глобальної ініціативи She’s Next Empowered by Visa 14 червня 2023 року у Києві провели фінал акселераційної програми “Відважна”, що був запущений у березні 2023 року для українок, які заснували мікро- чи малий бізнес, або лише мріяли розпочати власну справу. У форматі Pitch Day, 16 фіналісток “Відважна” презентували свої бізнес-концепції перед експертним журі проекту. Серед критерії вибору переможниць були: реалістичні ідеї, конкурентні переваги, фінансова стратегія, актуальність та ефективність проекту, спроможність втілити проєкт у життя. За результатами голосування журі обрало шість переможниць проєкту, які сумарно отримали 1,3 млн гривень для реалізації презентованих бізнес-концептів [21].

В Україні вже 4 роки поспіль проводиться конкурс “Створено жінками”, що започатковано в 2019 році. Метою його є підтримка жіночого підприємництва. Цікавою є програма МБФ “Сід Форум Україна” з розвитку жіночого підприємництва, що є відповіддю на необхідність розвитку гендерної рівності та ролі жінок у суспільстві та бізнесі в Україні до рівня розвинених європейських країн. Основна мета програми полягає у популяризації ведення інноваційного бізнесу молодими жінками та допомога жінкам-підприємцям через навчальні програми та бізнес-інкубаційні послуги. Проєкт також

орієнтований на створення спільноти молодих і досвідчених підприємців, з метою створення можливості для отримання гарної поради або вирішення проблеми [25]. Майданчики та ресурси, де можна знайти потрібну інформацію з допомогою, якої є можливість розвивати жіночий бізнес представлено і проаналізовано в таблиці 4.

Міжнародна організація праці на основі статистичних даних довела, що близько 50% продуктивності жінок залишається невикористаною. Це означає, що, якщо жінки отримують підтримку, вони стануть ще ефективніше. У разі підтримки підприємства, що належать жінкам, то це велика ймовірність того, що інвестується в розширення економічних прав та можливостей жінок, гендерний паритет в торгівлі, динамічні співтовариства і зростання економіки у цілому [20]. Перелік державних органів влади, українських та міжнародних організацій і асоціацій з підтримки жінок та жіночого підприємництва представлено нами в таблиці 5.

Подіємо думку українських науковців А. Цикала та В. Щербака, які стверджують, що “жіноче підприємництво саме по собі є важливим фактором еволюції вітчизняної економіки, сприяє її стабілізації і динамічному росту, ... а з точки зору гендерної соціалізації, жіноче підприємництво також потребує подальшого вдосконалення для подолання гендерних стереотипів, що вимагає створення певних преференцій з точки зору соціально-економічної політики держави” [14, с. 343].

Жінки розвиваються і ростуть самі, а також підтримують і менторять один одного. Це також важливо для розвитку не тільки бізнесу, а й нації в цілому. Чим більше буде таких спільнот, тим успішнішим буде кожне окреме місто і Україна. Жінки мають менше можливостей реалізувати свою ділову активність через явні стереотипи до жінки в бізнесі та наявні інституційні бар’єри, які жінкам важче долати ніж чоловікам. Це, в свою чергу, дещо понижуює самооцінку жінок та впливає на їх прагнення до самореалізації. Жіноче підприємництво хоч і набуває популярності в Україні в умовах воєнного стану, та все ж простежується в малому підприємстві.

Таблиця 4

Майданчики та ресурси, де можна знайти потрібну інформацію з допомогою, якої є можливість розвивати жіночий бізнес (складено авторами на основі джерела 13; 26; 17; 22)

Ресурси	Напрямок, за яким працюють ті чи інші інституції та зміст ресурсів, які покликані допомогти на різних стадіях розвитку жіночого підприємництва
Український жіночий фонд; Громадський Простір; “Жінки – це 50% успіху України”; Гурт; Гранти на “Дія. Бізнес”; Бюро інтелектуальної власності Європейського Союзу (EUIPO); Zonta International; USAID; GrantsforWomen.org	Грантові конкурси, навчальні події, бізнес-інкубатори, пітчінги та інші можливості для жіночого підприємництва
Академія для жінок-підприємниць	Академія для жінок-підприємниць працює за підтримки Відділу преси, освіти та культури Посольства США в Україні. Це глобальна ініціатива спільноти жінок-підприємниць та засновниць стартапів з 68 країн світу, яка пропонує комплексну інкубаційну програму для жінок з різних регіонів України.
Жіноче підприємництво на “Дія.Бізнес”	Ідеї та поради щодо початку і розвитку бізнесу, джерела фінансування, програми підтримки жіночого підприємництва, консультації, освітні програми, довідники.
Безкоштовні консультації від “Дія.Бізнес”	Рекомендують, яку групу ФОП відкривати краще для того чи іншого бізнесу. Навчають як грамотно сплачувати податки, будувати систему продажів та залучити фінансування. Безкоштовні онлайн-курси в рамках Проекту ПРОМІС про те, як розвивати жіноче підприємництво.
EU4Youth	Пропонує 150 грантів для молодих людей із числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО) на створення стартапів у галузі сільського господарства. Ініціатива EU4Youth реалізує п'ять проєктів: “Вплив соціальних інновацій – стратегічне партнерство”, “Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців у Молдові та Україні” (EUnlocking), “Підвищення рівня освіти, зайнятості та соціальної інтеграції молоді в постраждалих від конфлікту районах України”, “Відпрацевлаштування до стабільності”, “Шкільний сад” для розвитку сільськогосподарського підприємництва та “Кращі навички для кращого майбутнього”. Ці проєкти організовують курси з підприємництва та стажування для підприємців у віці до 35 років. У рамках цих проєктів виділяються також гранти – в основному для підтримки стартапів, заснованих переселенцями чи жінками з малозабезпечених районів.
EU4Business	EU4Business надає кредити через місцеві банки – від мікрофінансування до великих інвестиційних кредитів. Навчальні можливості для підприємців та інструменти розвитку екосистеми малого і середнього бізнесу України. У рамках ініціативи EU4Business у всіх регіонах України було організовано мережу з 15 Центрів інформаційної підтримки бізнесу. В центрах можна отримати безкоштовну консультацію, взяти участь у тренінгу або воркшопі.
Women IN	На сторінках спільноти Women IN у LinkedIn та Facebook є можливості, тренди, навчання і дослідження щодо розвитку жіночого підприємництва в Україні й світі.
База знань Національної платформи малого та середнього бізнесу	Публікації, які стануть в нагоді для розвитку бізнесу, успішного фандрейзингу та грантрайтерства.
Бібліотека інструментів FUNdraiser	Навчальні та інформаційні матеріали з тематики фандрейзингу, розробки проєктів і управління ними, побудови партнерств.
Програма “Жінки у Бізнесі” від ЄБРР	Європейський Банк Реконструкції та Розвитку працює з малими й середніми підприємствами, які очолюють жінки. Доступ до фінансування і консультацій з питань ведення бізнесу, допомога в отриманні практичних навичок. Надання доступу до фінансування через кредитні лінії, що відкриваються місцевими банками спеціально для жінок-підприємців, задіяних у МСБ, та водночас забезпечуємо їх бізнес консультаціями для досягнення більшої конкурентоздатності.
Фонд розвитку підприємництва	Пропонує кредити для малих підприємств за найнижчими відсотковими ставками.
100+ бізнес-ідей для заснування власної справи	Список ідей для бізнесу, які потребують мінімального стартового капіталу та матимуть попит. Перелік робочих документів для запуску бізнесу та їх шаблони.
85 можливостей фінансування для стартапів – Investors Book 2021	Міністерство цифрової трансформації України спільно з партнерами випустили найбільший в Україні цифровий каталог Investors Book 2021 із можливостями фандрейзингу для стартапів.
Програма DCFTA Initiative East	Займається мікрофінансуванням – надає кредити на суму до 25 тис євро.
Європейський фонд для Південно-Східної Європи (EFSE)	Надає низку кредитів (середня сума кредиту – 51 тис євро). Цей фонд надає кредити компаніям, у штаті яких менш ніж 50 співробітників.
Програма UWE Hub 3.0 – це програма, яка допомагає молодим жінкам 18–35 років створювати та розвивати власний бізнес в Україні	Ukrainian Women Entrepreneurs Hub оголосили в 2023 році про старт літнього сезону навчальної онлайн-програми для жінок-підприємниць UWE Hub 3.0., яка реалізується Центром “Розвиток КСВ” в межах програми USAID “Мріємо та діємо”. Програма розвиває навички фінансової грамотності, пітчінгу та допомагає стати ефективними лідерками бізнесів у часи невизначеності. За перші сезони навчальної програми UWE Hub уже понад 250 українок спробували свої сили у підприємстві, і всі вони рекомендують програму іншим. У фіналі 25 жінок-підприємниць представили свої проєкти, з яких 9 отримали гранти на суму \$4 тис для отримання консультацій та експертної підтримки своїх бізнесів, що призвело до збільшення обсягу їх продажів. Під час програми учасниці перетворили власну ідею у покроковий бізнес-план, готовий до запуску. Як результат проходження навчальної програми близько 30% учасниць юридично зареєстрували бізнес, перейшли від ідеї до реалізації власної справи та навіть запустили пілот бізнес-продуктів. Результати попередніх навчальних програм UWE Hub свідчать також, що 80% учасниць програми покращили свою бізнес-модель та фінансову модель, що сприяло підвищенню ефективності бізнесу. Кількість клієнтів та дохід учасниць збільшилися на 20% після проходження програми.

Переконані, що в умовах війни особливо гострою є потреба у розвитку саме жіночого підприємництва, адже чоловіки наразі повинні виконувати свій конституційний обов'язок, а це стати на захист цілісності та суверенітету нашої України. Підприємництво ж, в такі складні для країни часи, спонукає жінок до посилення ділової активності та економічної діяльності, без очікувань на опіку держави, що позбавляє їх “утриманської психології” та дозволяє зберегти середній клас в країні.

6. ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

Українські жінки є найбільш прогресивною групою, адже саме вони, швидше за все, отримують вищу освіту, створюють громадські організації та започатковують успішний бізнес. Українські жінки креативні, інноваційні та ефективні власниці бізнесу і ведуть, як правило, досить прибуткову підприємницьку справу. Вони не бояться важкої роботи, наполегливі, кмітливі, розумні, виважені, цілеспрямовані, долають перешкоди з оптимізмом не дивлячись на рівень їх складності. Творчо й креативно вирішують нагальні проблеми свого бізнесу і

відразу знаходять кілька варіантів їх рішення.

Очікується до популяризація жіночого підприємництва сприятиме уповільненню зубожіння населення в результаті війни, сприятиме подоланню бідності, покращить добробут родини. Сфери в яких жінки відкривають бізнес націлена на покращення якості життя та створення комфорту, появи нових локацій для відпочинку. Вважається, що техніки, що використовують жінки в ході ведення підприємницької справи є більш адаптивні до глобальних викликів та турбулентності, що простежується в економіці України.

Підсумовуючи проведене дослідження варто зазначити, що в перспективі фокус на розвитку підприємницького таланту українських жінок сприятиме пришвидшеному розвитку жіночого підприємництва в Україні. Переконані, що підтримка жіночого підприємництва стає запорукою покращення фінансової стабільності українських родин та економіки України. Викликано це тим, що саме жінки в Україні складають більше половини населення і допомога їм у реалізації підприємницької активності та зростанні їх бізнесу сприятиме становленню інноваційно-цифрової конкурентоспроможної економіки.

Література

1. Грант М. (2022) Жіноче підприємництво під час війни: який бізнес відкрити за кризи. *Speka.media*, 4 жовтня 2022. URL: <https://speka.media/zinoce-pidprijemnictvo-pid-cas-viini-yakii-biznes-vidkriti-v-krizu-p0gz29>.
2. Букатюк У., М'ясищев О. (2023) Розбір. Більше молодших і сміливих. Третиною українського бізнесу керують жінки. Як на них вплинула війна. *ЛІГА. Бізнес*, 8 березня 2023. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/article/stali-smelee-i-moloje-tretyu-ukrainskogo-biznesa-rukovodyat-jenschiny-kak-ih-izmenila-voyna>.
3. Kraus K., Ignatyuk A., Kraus, N. (2023) Ветеранське підприємництво та бізнес в Україні: інституційна, фінансова та проєктна складова практичної реалізації. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*, 1(11), С. 98-111. URL: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/185>.
4. Краус К.М., Краус Н.М., Іщенко І.С. (2023) Фокус пріоритетів Індустрії Х.0 та її анатомія в умовах цифровізації економічних відносин. *Innovation and Sustainability*, 1, С. 33–50. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/133/141>.
5. Ісакова Н., Кавуненко Л., Велтер Ф., Смоллбоун Д. (2004) Підприємці-жінки в Україні: шлях у бізнес. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, С. 146–155.
6. Прокопенко Л.В., Карп А.Г. (2021) Перспективи та особливості розвитку жіночого підприємництва. *Економіка та держава*, 2, С. 100–104.
7. Краус К.М., Краус Н.М., Марченко О.В. (2022) Цифрові професії майбутнього: на які зміни чекати людському капіталу в умовах становлення соціального підприємництва? *Innovation and Sustainability*, 1, С. 53-64. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/30/38>.
8. Краус К.М., Краус Н.М., Марченко О.В. (2021) Становлення Індустрії Х.0 на засадах інноваційно-цифрової підприємницької діяльності та віртуальної мобільності. *БІЗНЕС ІНФОРМ*, 6. С. 50-58. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2021-6_0-pages-50_58.pdf.

9. Kraus K., Kraus N., Marchenko O. (2023) Становлення шерингового ринку як базису до формування “репутаційної” економіки та подолання екологічних проблем людства. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*, 1(11), С. 73-83. URL: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/182>.
10. Манжура О.В., Краус Н.М., Краус К.М. (2020) Екосистема гіг-економіки та підприємницького університету: еволюційна синергетика “вірусу інновацій” та “цифрового стрибка”. *Ефективна економіка*, 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7642>.
11. Нечипорук В. (2005) Правове регулювання виборів в Україні в контексте гендерного рівенства. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. праць. Одеса: ПП “Фенікс”. Вип. 24, С. 82–89.
12. Краус К.М., Краус Н.М., Осецький В.Л. (2021) Цифрове підприємництво в умовах динамічності глобального середовища і поглиблення його віртуалізації. *Приазовський економічний вісник*, 4(27), С. 3–10. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2021/4_27_ukr/3.pdf.
13. Дорошенко Н. (2022) Де жінкам шукати бізнес-гранти? *Розповідає ITFC*, 4 травня 2022. URL: <https://ain.business/2022/05/04/de-zhinkam-shukaty-biznes-granty/>.
14. Цикал А.П. (2019) Жіноче підприємництво: соціально-економічні мотивації та фактори. *Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа “Підприємницькі ініціативи”*: матеріали IV Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції (5 грудня 2019 р., м. Київ). Київ: КНУТД, С. 338-345. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15116/1/ОІПР2019_P338-345.pdf.
15. Олійник Н.Ю. (2015) Жіноче підприємництво в Україні: особливості та перспективи. *Фінансовий простір*, 2 (18), С. 408–414.
16. Вановська І.М. (2019) Жіноче підприємництво як фактор модернізації України у другій половині XIX – на початку XX століття. *Збірник наукових праць “Історія та географія”*, Вип. 56, С. 22–28.
17. Жіноче підприємництво (2023) *Business.diia*. URL: <https://business.diia.gov.ua/women-entrepreneurship>.
18. Жінки-підприємниці (2023) *Uk.wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Жінки-підприємниці>
19. Гендер (2023) *Uk.wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гендер#Маскулінність_і_фемінність (дата звернення: 02.06.2023).
20. Навіщо підтримувати жіноче підприємництво в Україні (2023) *Ukrsibbank*, 29 квітня 2023. URL: <https://ukrsibbank.com/news-post/navishho-pidtrimuvati-zhinoche-pidpriemnicztvo-v-ukraini/>.
21. Фінал жіночого бізнес-акселератора “Відважна”: 6 переможниць отримали 1,3 млн гривень на розвиток власної справи (2023) *Business.diia*, 14 червня 2023. URL: https://business.diia.gov.ua/cases/iniciativi/final-zinocogo-biznes-akseleratora-vidvazna?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=mozhlivosti_dlya_pidsilennya_vashogo_pidpriemstva&utm_term=2023-06-16.
22. Програма UWE Hub 3.0: Перетвори свою ідею на бізнес (2023) *Nashkiev*, 16 червня 2023. URL: <https://nashkiev.ua/news/programa-uwe-hub-30-peretvori-svoyu-ideyu-na-biznes>.
23. Український жіночий конгрес. Цінності під час війни (2023) *Український жіночий конгрес*. URL: <https://womenua.today/>.
24. Онлайн-курс “Жіночий бізнес: шляхи розвитку та інструменти підтримки” (2023) *Happy Monday*. URL: <https://happymonday.ua/event/onlajn-kurs-zhinochuj-biznes>.
25. У Голосіївському районі в рамках програми МБФ “Сід Форум Україна” відбудеться менторська зустріч із потенційними жінками-підприємцями (2016) Офіційний інтернет-портал Голосіївська районна місті Києві ДА, липень 2016. URL: <https://golos.kyivcity.gov.ua/content/programa-rozvytu-zhinochogo-pidpriemnytva.html>.
26. Ти також зможеш! Як ЄС підтримує жіноче підприємництво в Україні (2021) *EU Neighbours East*, 25.02.2021. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news/explainers/ty-takozh-zmozhesh-yak-yes-pidtrymuje-zhinoche-pidpryyemnyctvo-v-ukrayini/>.

References

1. Grant, M. (2022), Women’s entrepreneurship during the war: what business to open during crises. *Speka.media*, 4 October 2022. URL: <https://speka.media/zinoce-pidpriemnictvo-pid-cas-viini-yakii-biznes-vidkriti-v-krizu-p0gz29>.
2. Bukatuyk, U., Miasyshchev, O. (2023), Analysis. More young and brave. A third of Ukrainian businesses are managed by women. How the war affected them. *LEAGUE. Business*, 8 March 2023. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/article/stali-smelee-i-moloje-tretyu-ukrainskogo-biznesa-rukovodyat-jenschiny-kak-ih-izmenila-voyna>.

3. Kraus, K., Ignatyuk, A., Kraus, N. (2023), Veteran entrepreneurship and business in Ukraine: institutional, financial and project components of practical implementation. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations*, 1(11), 98–111. URL: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/185>
4. Kraus, K.M., Kraus, N.M., Ishchenko, I.S. (2023), The focus of Industry X.0 priorities and its anatomy in the conditions of digitalization of economic relations. *Innovation and Sustainability*, 1, 33–50. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/133/141>.
5. Isakova, N., Kavunenko, L., Velter, F., Smollboun, D. (2004), Women entrepreneurs in Ukraine: the path to business. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 146–155.
6. Prokopenko, L.V., Karp, A.G. (2021), Prospects and features of the development of women's entrepreneurship. *Economy and the state*, 2, 100–104.
7. Kraus, K.M., Kraus, N.M., Marchenko, O.V. (2022), Digital professions of the future: what changes can human capital expect in the conditions of the formation of social entrepreneurship? *Innovation and Sustainability*, 1, 53–64. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/30/38>
8. Kraus, K.M., Kraus, N.M., Marchenko, O.V. (2021), Formation of X.0 Industry on the basis of innovative digital entrepreneurial activity and virtual mobility. *BUSINESS INFORM*, 6, 50–58. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2021-6_0-pages-50_58.pdf.
9. Kraus, K., Kraus, N., Marchenko, O. (2023), The formation of the sharing market as a basis for the formation of a “reputable” economy and overcoming the ecological problems of humanity. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations*, 1(11), 73–83. URL: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/182> (Assessed 01 June 2023).
10. Manzhura, O.V., Kraus, N.M., Kraus, K.M. (2020), The ecosystem of the gig economy and the entrepreneurial university: the evolutionary synergy of the “innovation virus” and the “digital leap”. *Efficient economy*, 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7642>
11. Nechyporuk, B. (2005), Legal regulation of elections in Ukraine in the context of gender equality. *Actual problems of politics: coll. of science works*. Odesa: PE “Phoenix”. Vol. 24, 82–89.
12. Kraus, K.M., Kraus, N.M., Osetsyki, V.L. (2021), Digital entrepreneurship in the conditions of the dynamism of the global environment and the deepening of its virtualization. *Pryazovskiy Economic Bulletin*, 4(27), 3–10. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2021/4_27_ukr/3.pdf.
13. Doroshenko, N. (2022), Where women can find business grants? *Tells ITFC*, 4 May 2022. URL: <https://ain.business/2022/05/04/de-zhinkam-shukaty-biznes-granty/>.
14. Tsykan, A.R. (2019), Women's entrepreneurship: socio-economic motivations and factors. Educational and innovative interactive platform “Entrepreneurial initiatives”: materials of the IV All-Ukrainian Scientific Internet Conference (5 December 2019, Kyiv). Kyiv: KNUTD, 338–345. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15116/1/OIIP2019_P338-345.pdf.
15. Oliinyk, N.Yu. (2015), Women's entrepreneurship in Ukraine: features and prospects. *Financial space*, 2 (18), 408–414.
16. Vanovska, I.M. (2019), Women's entrepreneurship as a factor in the modernization of Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries. *Collection of scientific works “History and Geography”*, Vol. 56, 22–28. doi: 10.34142/2313-2345.2019.56.03
17. Women's entrepreneurship (2023), *Business.diiia*. URL: <https://business.diiia.gov.ua/women-entrepreneurship>.
18. Women entrepreneurs (2023), *Uk.wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Жінки-підприємниці>.
19. Gender (2023), *Uk.wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гендер#Маскулінність_і_фемінність.
20. Why support women's entrepreneurship in Ukraine (2023), *Ukrsibbank*, 29 April 2023. URL: <https://ukrsibbank.com/news-post/navishho-pidtrimuvati-zhinoche-pidpriemnicztvo-v-ukraini/>.
21. The final of the women's business accelerator “Brave”: 6 winners received 1.3 million hryvnias for the development of their own business (2023), *Business.diiia*, 14 June 2023. URL: https://business.diiia.gov.ua/cases/iniciativi/final-zinocogo-biznes-akseleratora-vidvazna?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=mozhlivosti_dlya_pidsilennya_vashogo_pidpriemstva&utm_term=2023-06-16.

22. UWE Hub 3.0 programme: Turn your idea into a business (2023), *Nashkiev*, 16 June 2023. URL: <https://nashkiev.ua/news/programa-uwe-hub-30-peretvori-svoyu-ideyu-na-biznes>.

23. Ukrainian Women's Congress. Values during the war (2023), *Ukrainian Women's Congress*. URL: <https://womenua.today/>.

24. Online course "Women's business: development paths and support tools" (2023), *Happy Monday*. URL: <https://happymonday.ua/event/onlajn-kurs-zhinochyj-biznes>.

25. A mentoring meeting with potential women entrepreneurs will be held in Holiivskyi district as part of the Seed Forum Ukraine program of the IBF (2016), The official internet portal of the Holiivska district of the city of Kyiv DA, June 2016. URL: <https://golos.kyivcity.gov.ua/content/programa-rozvytu-zhinochogo-pidpryemnytva.html>.

26. You can too! How the EU supports women's entrepreneurship in Ukraine (2021), *EU Neighbours East*, 25 February 2021. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news/explainers/ty-takozh-zmozhesh-yak-yes-pidtrymuye-zhinoche-pidpryemnytvo-v-ukrayini>.

Abstract

KRAUS Nataliia, KRAUS Kateryna, POCHENCHUK Galyna **Women's entrepreneurship: risks, support tools, implementation mechanisms**

Features of the formation of women's entrepreneurship and support mechanisms in the conditions of global challenges and martial law are presented. It is noted that virtual and augmented reality, martial law in Ukraine is forming a new Ukrainian woman-leader, a woman-entrepreneur of a new generation, namely a business person who is oriented and focused on success in business achieved by her own efforts. The characteristic features of female entrepreneurs opening their own businesses in Ukraine were revealed and the number of female directors and male managers of companies in Ukraine from 2016 to 2022 was analyzed, which made it possible to talk about the following trend: in 5 months of 2023, almost half of new small businesses are female in Ukraine; mostly Ukrainian women entrepreneurs are sole owners of one enterprise; according to the form of management, women's entrepreneurship is a private enterprise, micro and small business.

Stereotypical and traditional features of men and women that determine their ability to conduct business are presented. The tools and mechanisms that will allow to speed up the formation of women's business in Ukraine have been identified. A list of all existing state authorities and organizations supporting women and women's entrepreneurship in Ukraine under martial law is given. The content of women's entrepreneurship is revealed. The fact that this enterprise expects support from local and interstate organizations interested in the prosperity of women's businesses and increased tax revenues for budgets of all levels was noted. It is small business that makes it possible to overcome unemployment, creates new jobs, and forms the solvency of the population. A list of business ideas for women that are interesting and promising in terms of implementation in crisis conditions is indicated, including the confectionery business, coaching, the field of children's goods and providing services to educational children, the establishment of marketing agencies. Sites and resources are highlighted where you can find the necessary information with the help of which there is an opportunity to develop women's businesses.

The authors of the article defend the scientific position that Ukrainian women are the most progressive group, because it is they who most likely receive higher education, create public organizations and start successful businesses. Ukrainian women are creative, innovative and efficient business owners and, as a rule, run a fairly profitable business. They are not afraid of hard work, persistent, smart, intelligent, balanced, purposeful, overcome obstacles with optimism regardless of their level of complexity. Creatively and creatively solve urgent problems of their business and immediately find several options for their solution. It is expected that the popularization of women's entrepreneurship will help to slow down the impoverishment of the population as a result of the war, help to overcome poverty, and improve the well-being of the family.

Key words: *women's entrepreneurship, implementation mechanisms, women in business, gender equality, project activity, support tools, development institutions, financial support, risks in women's entrepreneurship*

Стаття надійшла до редакції 05.04.2023 р.

Бібліографічний опис статті:

Краус Н. М., Краус К. М., Поченчук Г. М. Жіноче підприємництво: ризики, інструменти підтримки, механізми реалізації. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 2. С. 46-59.

Kraus N., Kraus K., Pochenchuk G. Women's entrepreneurship: risks, support tools, implementation mechanisms. *Innovation and Sustainability*, no. 2, pp. 46-59.

